

KRAJOBRAZ NATURALNY (PRZYRODNICZY)

Wyodrębniony przestrzennie fragment materialnej rzeczywistości ziemskiej, stanowiący złożony system obejmujący formy terenu, gleby, wody, skały i roślinność. Za element krajobrazu uznaje się także atmosferę.

Choć człowiek, zwłaszcza w antropogenie, może być czynnikiem istotnie wpływającym na charakter krajobrazu naturalnego, to za decydujące dla tego ostatniego uznaje się działanie czynników przyrodniczych. Ze względu na stopień ingerencji człowieka można wyróżnić krajobrazy pierwotne, seminaturalne, quasi-kulturowe (Myga Piątek). W krajobrazie naturalnym można wyróżnić czynniki abiotyczne, biotyczne i społeczne (Rychling i Solon).

Termin „krajobraz naturalny” bywa traktowany jako synonim określenia „środowisko naturalne”. Inne określenia funkcjonujące w literaturze to: epigeosfera, geosfera, geosystem, powłoka ziemska, powłoka krajobrazowa. W XIX w., gdy termin „krajobraz” zaczął być wykorzystywany w geografii i naukach pokrewnych, stosowano także takie określenia jak: przyroda ziemska, Ziemia, powierzchnia Ziemi (Lonc i Kantowicz).

Krajobrazem naturalnym zajmują się rozmaite dyscypliny naukowe, np. geografia (fizyczna), geologia, które przyjmują swoisty dla siebie punkt widzenia, koncentrując się na poszczególnych aspektach krajobrazu. Istnieją jednak podejścia holistyczne, które rozpatrują krajobrazy naturalne w całej ich złożoności oraz nieuchronnych związkach z działalnością człowieka, np. ekologia krajobrazu, będąca wypadkową dyscyplin geograficznych i biologicznych, stanowiąca „całościowe podejście do przedmiotu badań, którym jest krajobraz obejmujący człowieka i efekty jego działalności, traktowany w aspekcie strukturalnym, funkcjonalnym i wizualnym. Ekologia krajobrazu obejmuje analizę składowych krajobrazu i zachodzących między nimi relacji, identyfikację przyrodniczych jednostek przestrzennych, ich hierarchiczną klasyfikację oraz waloryzację układów środowiska przyrodniczego dla różnych form działalności człowieka” (Rychling i Solon).

Choć, upraszczając, krajobraz naturalny można utożsamiać z przyrodą (dziką lub poddaną działaniu człowieka) i z tego względu stanowi przede wszystkim przedmiot badań nauk przyrodniczych, zajmuje on również istotne miejsce w kulturze i refleksji o niej. Nie chodzi przy tym wyłącznie o to, że krajobraz naturalny leży u podstaw krajobrazu kulturowego i w takim sensie stanowi warunek materialny istnienia kultury, ale także o to, że sposoby konceptualizowania krajobrazu naturalnego są jej ważnym składnikiem. Podobnie, istotne są sposoby jego reprezentowania.

Krajobraz naturalny jest częścią uprawianego przez człowieka stylu życia: pole wraz z wiejską zabudową tworzy krajobraz rolniczy, industrializacja – krajobraz przemysłowy, urbanizacja – krajobraz miejski. Krajobraz naturalny czasem staje się częścią mitologii lub systemu religijnego, gdy np. ze świętym drzewem lub górą zostanie powiązany zespół wyobrażeń, a wraz z wprowadzoną architekturą sakralną i kapliczkami przydrożnymi utworzy krajobraz religijny. Może on także nabierać cech ikonicznych (np. góra Fudzi w Japonii, tarasy ryżowe w Chinach, Giewont w Tatrach.), cech krajobrazu narodowego (gdy zostanie połączony z wartościami narodowymi, np. pola z wierzbami płaczącymi w Polsce) i być uważany za część nie tylko dziedzictwa przyrodniczego, ale także narodowego. Krajobraz naturalny, podobnie

jak każdy krajobraz kulturowy, może stać się składnikiem tożsamości zarówno w wymiarze zbiorowym, jak i indywidualnym (np. krajobraz ojczysty lub krajobraz dzieciństwa). Krajobraz naturalny kraju pochodzenia często funkcjonuje jako krajobraz archetypiczny, idealny, który wywołuje uczucie melancholii. Krajobraz naturalny może być także elementem polityki: z jednej strony można wskazywać nań jako na „naturalne” miejsce danej społeczności, z drugiej zaś można nim zarządzać w taki sposób, by eliminować wartości związane z nim tradycyjnie (np. polityka kolonialna).

Krajobraz naturalny stanowi jeden z ważniejszych tematów sztuki. W sztuce europejskiej już w czasach starożytnych można znaleźć przedstawienia krajobrazów naturalnych, podobnie w sztuce starożytnych Chin. Na Zachodzie rozkwit malarskich przedstawień tego rodzaju (pejzaży) nastąpił w epoce nowożytnej, w XVI i XVII w. Wtedy też rozpowszechnia się sam termin oznaczający widok roztaczający się z danego miejsca, przy czym do XIX w. krajobraz ukazywany w sztuce był tożsamy z krajobrazem naturalnym. Popularność malarstwa krajobrazowego przyczyniła się do wyłonienia niezwykle istotnej dla kultury XVIII i XIX w. kategorii malowniczości, którą odnoszono nie tylko do malowanych krajobrazów, ale przede wszystkim do rzeczywistych krajobrazów naturalnych. Ta artystyczna tradycja dawała o sobie znać w XIX w., gdy termin ten zaczął być wykorzystywany w geografii, pojmowanej jako odmalowywanie krajobrazów. Związek krajobrazu z malarstwem i malowniczością przyczynił się również do wyłonienia się takiego terminu jak „architektura krajobrazu” – początkowo uważano, że architekt powinien być niczym malarz i tworzyć malownicze krajobrazy. W tym sensie krajobraz naturalny można także wiązać z powstałą w osiemnastowiecznej Anglii sztuką zakładania parków krajobrazowych, odbiegających stylem i formą od kształtowanych wcześniej ogrodów w stylu francuskim, w których dominowała symetria, wzory geometryczne, proporcja, harmonia, będące wyrazem dominacji człowieka nad zjawiskami przyrodniczymi. Parki krajobrazowe są przejawem zainteresowania dziką przyrodą (krajobrazem naturalnym, pierwotnym), które wyrastało z przekonania, że piękno przyrody stoi ponad pięknem sztuki, z drugiej zaś określonego sposobu rozumienia krajobrazu naturalnego, odmiennego od sposobu, w jaki ujmowały go epoki wcześniejsze.

Fascynacja przyrodą znalazła swój wyraz w dziewiętnastowiecznej idei *wilderness* (ang. dzicz), tj. nietkniętej ręką ludzką przyrody Ameryki Północnej, idei, która leżała u podstaw m.in. utworzenia systemu parków narodowych mających na celu ochronę pierwotnych krajobrazów naturalnych.

Zarówno osiemnastowieczne parki krajobrazowe, jak i idea *wilderness* pokazują, w jakiej mierze krajobraz naturalny i kluczowa dla niego kategoria naturalności są wytworami kulturowymi. Parki krajobrazowe są wytworami człowieka (krajobrazami kulturowymi) i jedynie imitują krajobrazy naturalne, pokazując zarazem, w jaki sposób pojmowano niegdyś przyrodę i jak rozumiano „naturalność”. Z kolei ogromne połacie Ameryki Północnej wydały się europejskim kolonizatorom terenami naturalnymi, do zasiedlenia, bo nie rozpoznali w nich obecności pierwotnych mieszkańców – Indian. Tereny *wilderness* mogą wydawać się naturalne, gdy porównuje się je do krajobrazów miejskich, lecz da się w nich dostrzec w nich działanie kultury, gdy porówna się je z puszczą trzeciorzędową.

O ile z perspektywy nauk przyrodniczych, nastawionych realistycznie, kategoria krajobrazu naturalnego nie sprawia większych kłopotów, o tyle z perspektywy nauk o kulturze, zwłaszcza tych o profilu konstruktywistycznym, idea krajobrazu naturalnego jest wątpliwa. Po pierwsze, niejasna jest idea krajobrazu. Krajobraz jest fenomenem powstającym przy udziale człowieka, który albo na krajobraz patrzy i ocenia przez pryzmat pojęć estetycznych (np. piękna, wzniosłości czy malowniczości), albo żyje w nim, przekształcając go (wówczas krajobraz staje się zamieszkiwanym miejscem i oswojaną okolicą). Po drugie, pojęcie natury nie jest jednoznaczne, ponieważ jego rozumienie jest historycznie zmienne i obarczone sensami ideologicznymi. „Naturalnym” nazywamy także coś, co nie jest „sztuczne”, ma związek z przyrodą. W tym sensie „naturalną” jest żywa choinka w domu w czasie Wigilii, w odróżnieniu od plastikowej, choć jej wymiar (np. fakt, że pochodzi z plantacji, że pojawia się w czasie celebracji i na jej potrzeby) pozostaje kulturowy. „Naturalna” jest wieś, którą odróżnia się od industrialnego miasta, a tęsknota za „naturą” znajduje zaspokojenie w wycieczce za miasto, choć powstanie krajobrazu wiejskiego jest efektem oddziaływania kultury.

[M.G., M.S.]

Literatura:

Lonc, Elżbieta, Kantowicz, Ewelina. *Ekologia i ochrona środowiska: podręcznik dla studentów*. Wałbrzych: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Angelusa Silesiusa, 2005.

Myga Piątek, Urszula. *Krajobrazy kulturowe: aspekty ewolucyjne i typologiczne*. Katowice: Uniwersytet Śląski, 2012.

Richling, Andrzej, Solon, Jerzy. *Ekologia krajobrazu*. Warszawa: PWN, 2011.